

ריאיון עם פרופ' שירלי שרון-זיסר

[אוניברסיטת תל-אביב ו"הרשת הלאקאניינית"]

מראיינת: דינה חרובי

מהי חשיבותה של מישל מונטרלה עבורך?

אני חברה באסכולה פסיכואנליטית מילריאנית (העובדת לפי האוריינטציה שמתווה ז'אק-אלן מילר בעקבות הוראתו של לאקאן), שמישל מונטרלה נפרדה ממנה סביב מותו של לאקאן תוך משבר קשה. שנים רבות לפני כניסתי לאסכולה זו, מישל מונטרלה הייתה המורה הראשונה שלי לפסיכואנליזה לאקאניאנית, ומקור השראה לחשיבה תאורטית בתחום הפסיכואנליזה. אופן אחד בשבילי לדבר על מי היא עבורי הוא דווקא לסמן את נקודות ההפרדה שלי מכמה מעמדותיה המרכזיות. אני מסתייגת, למשל, מן המקום המרכזי מדי, בעיני, שמונטרלה מעניקה כיום (בספר שהתפרסם השנה, השפעתו של הצל *La portée de l'ombre*) לקשר הארכאי עם האם בבחינת מה שעשוי להגן על הסובייקט מפני מה שבלתי אפשרי עבורו (בלשונו של לאקאן, "ממשי"). בעיני, זוהי עמדה שאינה עומדת במבחן הקליניקה האנליטית.

מונטרלה פרסמה את המאמר "מחקרים על הנשיות" ב-1970. לאקאן ערך את "הסמינר ה-20" שבו הוא מתייחס למיניות הנשית, בשנים 1972-1973. מהם ההבדלים המרכזיים בגישות שלהם לגבי המיניות הנשית?

לאקאן נתן קרדיט למונטרלה כמי שלדבריו הגיעה, במאמר "מחקרים על הנשיות", לנסח דבר מה משמעותי ביחס למיניות הנשית עוד לפני שעשה זאת הוא. הוא גם זה שבזכות התערבותו התפרסם המאמר, לאחר שלוש איריגארי ניסתה, לדברי מונטרלה, למנוע את פרסומו. עם זאת, יש כמה הבדלים מהותיים באופן ההמשגה של לאקאן ושל מונטרלה את המיניות הנשית. אמנם, הן לאקאן והן מונטרלה ממשיגים את המיניות הנשית כדו-פנית ביחס לייצוג. לדברי לאקאן ב"סמינר ה-20", "לא כולה" של אישה נמצאת תחת הסירוס. כלומר, יש חלק מהמיניות הנשית שחומק מהסירוס, הווה אומר מן האבדן של ההתענגות הראשונית המאפשר את הייצוג שהמסמן שלו הוא הפאלוס כחסר. לדברי מונטרלה ב"מחקרים על הנשיות", הלא-מודע הנשי מורכב משתי כלכלות שאינן מתיישבות זו עם זו: הכלכלה של הפאלוס והייצוג, והכלכלה הקונצנטרית הכרוכה באחזור האובייקט האבוד, כלומר כלכלה הממוקמת מעבר לפאלוס ולייצוג. מבחינה זו, עמדותיהם של לאקאן ושל מונטרלה ביחס למיניות הנשית דומות מבנית.

למרות הדמיון המבני, יש הבדל משמעותי בתפיסתה של מונטרלה את המיניות הנשית, וזוהי אחת הנקודות המעניינות במאמר. אני מתכוונת למועקה בהתענגות הנשית.

הבדל אחד בין גישותיהם של לאקאן ומונטרלה הוא באותו חלק של המיניות הנשית שהם ממקמים מעבר לפאלוס ולייצוג. עבור לאקאן ב"סמינר ה-20", אותו החלק של המיניות הנשית שאינו כפוף לסירוס הוא "ההתענגות האחרת" – אותה התענגות שאפשר לחוות אותה, אך לא לתארה במילים, אותה התענגות המכוונת לאינ-סוף משום שלא חל עליה הגבול שמציב הפאלוס, ההתענגות שעליה מעידות, בין היתר, המיסטיקניות. בהצל והשם (*L'ombre et le nom*), ובעיקר במאמר "טקסטים אל האינ-סוף" ("Textes à l'infini") מדברת מונטרלה, בעקבות לאקאן, על ההתענגות האחרת במונחים דומים. אך ב"מחקרים על הנשיות", האזור של המיניות הנשית שהיא ממקמת מעבר לכלכלה הפאלית ולייצוג, אינו אזור של התענגות אלא של מועקה: אותו אָפֶקט (*affect*) בלתי נסבל המתעורר, כפי שמסביר לאקאן ב"סמינר ה-10" שלו, הסמינר על המועקה, כאשר הָפֶקט חָסר. לדידה של מונטרלה, הכלכלה הקונצנטרית כחלק מן המיניות הנשית כרוכה במועקה משום שהיא מבוססת על אי-אבדן של הסיפוק הראשוני; על כך, בלשונה של מונטרלה, שהאישה, בחלק מסוים ממיניותה, אינה מאבדת דיה את האובייקט האבוד, מה שאמור לפעול כחסר במנגנון הנפשי שלה. בכלכלה הקונצנטרית הָפֶקט חָסר, ואי-האבדן המספיק של רישום הקשר הראשוני עם האם נחוות על ידי האישה בגופה. מכאן המועקה.

מהן ההשלכות של הבדל זה ביחס להתענגות הנשית?

מההבדל במה שמקמים לאקאן ומונטרלה מעבר לפאלוס, נגזרות התוויות קליניות ואתיות שונות. "הסמינר ה-20" של לאקאן מעורר לעתים את הרושם של שיר הלל להתענגות האחרת, בבחינת מה שרק לנמצאים בעמדה הנשית יש גישה אליה. גם דבריה של מונטרלה ב"טקסטים אל האינ-סוף", על ההתענגות האחרת כמה שהגבר קונה אליו גישה ביחסי המין עם אישה, או כמה שבא לידי ביטוי ב"טקסטים-ההתענגות" הנכתבים מתוך התענגות זו, מהדהדים כשיר הלל להתענגות הנשית. בניגוד לכך, למועקה שהיא קושרת לכלכלה הקונצנטרית שהיא ממקמת מעבר לייצוג, אין מונטרלה שרה שירי הלל. לא משום שלמועקה אין ערך בפסיכואנליזה. נהפוך הוא, המועקה משמשת מצפן בקליניקה הלאקאניאנית, בדיוק משום שהיא סיגנל של הממשי, של מה שנמצא מעבר לייצוג, ושאליו מכוונת האנליזה. אך המועקה, עם כל חשיבותה הקלינית, היא אָפֶקט (*affect*) שקשה מאוד לשאתו. לדידה של מונטרלה במאמר זה, זהו האָפֶקט שבו מתגלם אי-האבדן המלא של האובייקט האבוד בחייה של אישה, אי-אבדן שיש לו חלק בהרס (*ravage*) שביחסי אם-בת שעליו מדברת מונטרלה בסיום הצל והשם.

כיצד נעשית ההפרדה מן הכלכלה הקונצנטרית?

לדידה של מונטרלה, יש חשיבות, עבור האישה, להפרדה מן הכלכלה הקונצנטרית שכרוכה במועקה. גם לדידו של לאקאן יש חשיבות מכרעת עבור הסובייקט לאופרציה של ההפרדה, שבה הוא עוסק ב"סמינר ה-11". אלא שב"סמינר ה-11" לאקאן ממשיג את ההפרדה

כמתרחשת באמצעות אובייקט כלשהו מן האובייקטים של הדחף – השד, הצואה, הקול והמבט (כולם גילומים פנומנליים של האובייקט האבוד) – ואילו מונטרלה ממשיגה את ההפרדה של האישה מן הכלכלה הקונצנטרית באמצעות אובייקט מסוים: הפין. לדבריה, ביחסי המין בין האישה לגבר, הפין, בעונג שהוא גורם, נושא את האישה מן הכלכלה הקונצנטרית שמעבר לייצוג, כלכלת המועקה, אל שדה הייצוג והמסמן, כך שהאורגזמה הנשית היא "אורגזמה בשיח", אפילו אופן של כתיבה. זאת, משום שתנועותיו של הפין, זקפתו ונפילתו, מגלמות, לדברי מונטרלה, את התנועה בין נוכחות להיעדר שהיא בסיסית למסמן. בציינה גורם מסוים כמה שמפריד אישה ממה שהוא מעבר לייצוג (בין אם מדובר בהתענגות האחרת או במועקה) קרובה מונטרלה ב"מחקרים על הנשיות" לעמדה שעתיד לאקאן להביע ב"סמינר ה-20". לפי עמדה זו, המיניות הנשית מורכבת, לבד מן ההתענגות האחרת, גם ממה שהופך את האישה ל"לא כולה" נתונה להתענגות זו, לכפופה, לפחות בחלקה, לסירוס. אך עמדותיהם של לאקאן ושל מונטרלה לגבי המיניות הנשית שונות מאוד לא רק לגבי אותו מרכיב במיניות הנשית שמדובר בהפרדה ממנו (לפי לאקאן, זו ההתענגות האחרת, לפי מונטרלה – הכלכלה הקונצנטרית של המועקה), אלא לגבי גורם ההפרדה. בעוד מונטרלה, כאמור, מציינת רק את הפין, לאקאן מדבר ב"סמינר ה-20" על האופן הקונטינגנטי והפרטיקולרי שכל אישה ממציאה כדי לשים גבול להתענגות האחרת, האופן הייחודי שלה להיות אישה (ולא האישה), שכיחודי, אינו יכול להיות צפוי מראש או מוגבל לגורם אחד כמו הפין ביחסי המין. הבדל זה בין גישותיהם של לאקאן ושל מונטרלה לגבי המיניות הנשית נעוץ בהבדל בעמדות תאורטיות ואתיות. אחד מחידושי הגדולים של לאקאן בהמשגת המיניות ב"סמינר ה-20" הוא בהמשגת הנשיות והגבריות לא כנגזרות של אנטומיה, אלא כעמדות ניתנות להצרנה לוגית נוכח הפונקציה של הסירוס. מכך נובע שהיותו של מן דהוא גבר או אישה אינה כשלעצמה מעידה על עמדת הסקסואציה שלו. מה שיעיד על עמדה זו הוא דיבורו כסובייקט באנליזה.

האם יהיה נכון לומר כי בניגוד להמשגותיו של לאקאן, המשגותיה של מונטרלה את המיניות הנשית נטועות באנטומיה?

עצם ההמשגה של אחד המרכיבים של המיניות הנשית כ"כלכלה קונצנטרית" מבוסס על תפיסה שפרנסואז דולטו תיארה כמבנה ה"מערתי" של איבר המין הנשי. מונטרלה ממשיגה את הכלכלה הקונצנטרית כאחד המרכיבים של המיניות הנשית, ומדברת על הפין ביחסי המין כמה ששם גבול לכלכלה זו. תפיסה זו מגבילה בעיני לא רק בשל אופייה הדמיוני, אלא גם משום שלטעמי, במקמה את תפקיד הפין ביחסי המין דווקא כמה שמבצע עבור האישה את פונקציית ההפרדה ונושא אותה לשדה המסמן, ההדחקה והסירוס, היא אינה נותנת די מקום לפרטיקולרי שבסובייקט, שההתחקות אחריו ויצירתו הם עקרונות יסוד של הקליניקה הלאקאניאנית. לעומת זאת, המשגתו של לאקאן את הסקסואציה כעמדה ביחס לסירוס הזניקה קדימה את המחשבה התאורטית והקלינית על המיניות כממוקמת בשדה של הדיבור בהשקתו אל הממשי, לא של הגוף הדמיוני. ההמשגה הלאקאניאנית של המיניות הנשית נותנת מקום של כבוד להמצאה הפרטיקולרית (מה שלאקאן ימשיג כעבור כמה שנים כ"סינטום"), כמה שמבצע עבור אישה נתונה את פונקציית שימת הגבול לאותו חלק במיניותה הממוקם מעבר לפאלוס. עם זאת, יש בעיני חשיבות תאורטית וקלינית

ראשונה במעלה לאופן שבו מונטרלה ממקמת את המועקה במבנה המיניות הנשית; ובעידן של שיח פמיניסטי שלעתיים הוא חסר ניואנסים – נודעת חשיבות עליונה להמשגתה את הנשיות כמה שאינו ממוקם באופן בלעדי אצל הנשים.

כיצד היית ממקמת את עמדתה של מונטרלה לגבי הקשר אם-בת בהשוואה לעמדתן של פמיניסטיות שמזהות בקשר אם-בת יחס חלופי אידילי?

מונטרלה תורמת רבות לשיח הפסיכואנליטי על אודות המיניות הנשית גם באופן שבו היא קושרת את הכלכלה הקונצנטרית, שמחוץ למובן, ושהגילום האפקטיבי שלה הוא מועקה, לקשר אם-בת. כאן מתגלה גם מורכבות מעניינת בעמדתה של מונטרלה. למרות שהיא מדגישה את חשיבות הקשר הארכאי עם האם כמה שמגן על הסובייקט (בפרט בספר שיצא לאור השנה, השפעתו של הצל *[La portée de l'ombre]*), ב"מחקרים על הנשיות" ובמאמר "טקסטים אל האין-סוף" מתוך הצל והשם, היא מציגה תאורטיזציה מפורטת של ממדיו ההרסניים מבנית של הקשר אם-בת, ממד שלאקאן כינה "ravage" (אסון, או שְׁמֹת). בכך, כמובן, עמדתה, כמו עמדתו של לאקאן, שונה רדיקלית מעמדתן של תאורטיקניות פמיניסטיות מוכרות, בעיקר הלן סיקסו ולוס איריגארי, שבכתביהן ניכרת אידאליזציה לא מעטה של הקשר אם-בת – בעיקר מטעמים אידאולוגיים, לא קליניים.

טענה מרכזית של מונטרלה ב"מחקרים על הנשיות" היא כי אישה חווה בגופה את גופה של האם כאילו היה זה גופה שלה. מהן ההשלכות של עמדה זו באנליזה?

פירושה של טענה זו, במונחים הפרוידיאניים והלאקאניאניים המנחים את מונטרלה, היא כי הדבר האמיתי האמור להפוך לאבוד ביחס לשרשרת הייצוגים של הלא-מודע כדי שהייצוג יהיה אפשרי – הוא לעולם לא די אבוד עבור האישה. כאן מקור התופעות הקליניות המוכרות היטב מאנליזות של נשים, כמו הצפות של מועקה או סבל בחיי האהבה, שאינו אלא שחזור של אותו אסון ראשוני ביחסי אם-בת, שיסודו באי-הפרדה מספקת מן הדבר האמיתי שהוא מבני ללא-מודע הנשי. אם ובת, כותבת מונטרלה ב"טקסטים אל האין-סוף", נתונות ב"מאבק נחצי" משום שביחס ביניהן, ה"חכם המתווך", פונקציית האב – "חסר". בהמשגה זו של הקשר אם-בת והשלכותיו הקליניות, עמדתה של מונטרלה עולה בקנה אחד עם עמדתו של לאקאן ביחס לאסון או ל-"ravage" ב"סמינר ה-20" ובמקומות נוספים.

את עוסקת הן בספרות והן בפסיכואנליזה, כמו גם בשאלת היחס בין שני שדות אלו. מהי, לדעתך, תרומתה של מונטרלה לשאלת היחס בין ספרות ופסיכואנליזה?

חשוב לציין בהקשר זה כי מישל מונטרלה לא רק כותבת תאוריה פסיכואנליטית בסגנון ספרותי, אלא אף תרמה תרומה חשובה לעיסוק בספרות בהקשר של הפסיכואנליזה. מוכר ושגור השימוש במושגים פסיכואנליטיים, כולל אלו של הפסיכואנליזה הלאקאניאנית, לצורכי פרשנות הרמנויטית של טקסטים ספרותיים, והוא אף מאפיין את סוג ביקורת הספרות המכנה עצמה "פסיכואנליטית". אך באורח פרדוקסלי, אם לא אירוני, סוג פרשנות זה עומד בסתירה הן עם מושג הפירוש בפסיכואנליזה הלאקאניאנית והן עם היחס בין

הספרות לפסיכואנליזה כפי שמגדיר אותו לאקאן. הפירוש בפסיכואנליזה הלאקאניאנית אינו מכוון להוספת מובנים לאלו שהסובייקט פורש, אלא דווקא לריקונם, בין היתר משום שהמובנים נטועים בפנטזמה לא-מודעת שהיא סיבה עיקרית לסבל הנוירוטי. מבחינה זו, הפירוש הלאקאניאני הוא אנטי-הרמנויטי, ואין צידוק תאורטי לעשות בו שימוש לצורכי ההרמנויטיקה של ביקורת הספרות. נוסף לכך, לאקאן מדגיש ב"ליטורטר" ("Lituraterre"), הצהרתו החשובה על היחס בין ספרות לפסיכואנליזה, כי "הפסיכואנליזה אינה הולכת לספרות על-מנת למצוא שם את מה שהיא כבר יודעת, אלא כדי לגלות עוד משהו על האניגמות שהן מעניינה [של הפסיכואנליזה]"¹. כך אפוא, השימוש במושגים פסיכואנליטיים כדי למצוא את גילומם בטקסטים ספרותיים, הוא זר לרוחה של הפסיכואנליזה. הכיוון של הפסיכואנליזה ביחס לספרות הוא הפוך, וזה בדיוק הכיוון שבו הולכת מונטרלה במאמרה על ספרה של מרגריט דיראס, בשבי הקסם של לול ו. שטיין (*Le ravissement de Lol V.* Stein), שתחילתו בעבודה שהציגה בשיעור האחרון של ה"סמינר ה-12" של לאקאן, שש שנים לפני אמירתו הפרדיגמטית של לאקאן ב"ליטורטר". מונטרלה עושה שימוש בטקסט של דיראס לא כדי למצוא שם את התופעות שכבר מוכרות לפסיכואנליזה וממושגות על ידה, אלא ככלי לחקירה פסיכואנליטית על הקשר בין המיניות הנשית, המלנכוליה, השכחה והריק. בתוך כך היא מעניקה תשומת לב קפדנית לא לתכנים אלא למרכיבים לשוניים שמחוץ למובן, ובעיקר לאות. תרומות מבריקות וחסרות תקדים של מונטרלה לאופן השימוש בטקסטים ספרותיים ככלי מחקר פסיכואנליטיים ניתן למצוא עוד קודם לכן, במאמריה המוקדמים ביותר שהופיעו בסוף שנות השישים במחברות האסכולה של לאקאן, למשל "קרעים בסמלי" ("Ruptures dans la symbolique"); במאמר זה היא מתייחסת למקצב באחד משיריו של מלרמה (Mallarmé) כמסד להמשגת התופעה הקלינית של קרעים בייצוג. מונטרלה בעיני היא לא רק מי שהביאה לתשומת לבו של לאקאן את כתביה הספרותיים של דיראס, אלא מי שתרמה בעצמה תרומות חשובות לתאוריה ולפרקטיקה של עבודה פסיכואנליטית עם טקסטים ספרותיים. במוקד התאוריה והפרקטיקה הללו לא מובנים אלא מבנים לשוניים, שהם כשלעצמם מחוץ למובן, תרומות שעשויות להיות בסיס למחקר בממשק שבין הפסיכואנליזה והספרות. מחקר זה בניגוד לאוקסימורון של ההרמנויטיקה הפסיכואנליטית הרווחת, יהיה מדויק ונאמן לרוחה של הפסיכואנליזה הלאקאניאנית.

מעבר להמשגות הספציפיות של מונטרלה לגבי המיניות הנשית, כיצד היית מתארת את אופי התרומה שלה לשיח הפסיכואנליטי?

מישל מונטרלה עבורי היא אחת התאורטיקניות המקוריות והיצירתיות ביותר בתחום הפסיכואנליזה. גם בפסיכואנליזה כתחום שמעצם מבנהו נתון לשינויים מתמידים ומצריך המצאות מבלי הרף, מישל מונטרלה ראויה בעיני לציון כתאורטיקנית מקורית ויצירתית ביותר לאורך כל עשורי העשייה הפסיכואנליטית שלה. עוד באמצע שנות השישים, כשהייתה מונטרלה אנליטיקאית צעירה, היא הציעה, למשל במאמר "ההיגד כדבר" ("L'énoncé en tant que chose"), סינתזה בין ההוראה של לאקאן שעד אז הדגישה את המסמן, לבין הפיתוחים של דולטו, שהדגישה בהמשגותיה את תפקידם של איברי הגוף, באופן שהטרים את ההמשגות של לאקאן בתחילת שנות השבעים, ובעיקר ב"סמינר

ה־20", עוד (*Encore*) על אופן נוכחות ההתענגות, שתמיד כרוך בה משהו מן האורגני, בשפה. דוגמה בולטת אחרת לחדשנות ולמקוריות של מונטרלה בתחום הפסיכואנליזה היא האופן חסר התקדים שבו היא עושה שימוש במודלים תאורטיים מתחום פיזיקת הקוונטים והקיברנטיקה כדי לקדם את המחשבה המטא-פסיכולוגית, את ההמשגה הפרוידיאנית של מבנה הלא-מודע. כך למשל במאמר "בגבולות הלא-מודע הפרוידיאני" ("Aux frontières de l'inconscient [freudien]"), שהתפרסם בתחילת שנות השמונים, נסמכת מונטרלה על הבחנה מתחום הקיברנטיקה בין "מידע-ידע" (*information-knowledge*) לבין "מידע-ארגון" (*information-organization*) כדי לחדד את ההבדל בין שרשראות ייצוגים, שיש להן מובן עבור הסובייקט והנושאות עבורו "מידע", לבין רגעים כאלה המתרחשים באנליזה, בהם ייצוגים לא מודעים מתארגנים אחרת, באופן שהוא אולי חסר מובן עבור הסובייקט, אך יש לו אפקטים ניכרים בחייו. באותו מאמר, כמו במאמר "המעמד הכפול, המקוטע והצף של הלא-מודע" (*Le double statut flottant et fragmentaire, de l'inconscient*), נסמכת מונטרלה על הבחנתו של הפיזיקאי דייוויד בוהם (*Bohm*) בין שדות חלקיקים בעלי ארגון גלי (*ondulatory*) לבין שדות חלקיקים בעלי ארגון השתברותי (*crepuscular*). זאת, כדי לחדד אבחנה דומה בין הארגון ה"צף" של הלא-מודע לבין אחד המופעים של הלא-מודע, שבו ייצוגים לא-מודעים נדחסים זה אל זה כדי לייצר ייצוג כלאיים המופיע כדימוי בחלום, כשל לשון או חידוד לשון (*witz*). ייצוג כלאיים זה, לפי המשגתה של מונטרלה, "מזנק" (*saut*) מתוך הלא-מודע. גם לאקאן עשה שימוש במודלים תאורטיים מדיסציפלינות שמחוץ לפסיכואנליזה – הבלשנות של פרדיננד דה-סוסיר ותאוריות הספרות של רומן יאקובסון בתחילת הוראתו, והטופולוגיה ותאוריית הקשרים במתמטיקה בסופה, כאשר תר אחר מודלים התפוסים פחות במסמן.

הצל והשם עוסק בעיקר בנשיות; מהי עמדתה של מונטרלה לגבי המיניות הגברית?

לאחר הצל והשם, שעסק בעיקר במיניות הנשית, תכננה מונטרלה לכתוב ספר על המיניות הגברית, שכותרתו המתוכננת הייתה "השיגור", ושהתבסס בחלקו על סמינר על אודות המיניות הגברית שהעבירה מונטרלה בימיה האחרונים של האסכולה של לאקאן. תכנון זה לא הגיע לידי מימוש, אך מאז תחילת שנות השמונים פרסמה מונטרלה סדרה של מאמרים בנושא, שרובם כוללים קריאה מקורית ומפתיעה של מקרה "הנס הקטן" של פרויד. מקרה זה כולל, לקראת סופו, פנטזיה של הילד בן החמש שזקפותיו הבלתי נשלטות נמצאות בבסיס המועקה והפוביה שלו. בפנטזיה זו, שרברב המבקר בביתו מפרק ומרכיב מחדש את איבר המין שלו ואת אחוריו כפי שהוא עושה לברזי האמבטיה. בשונה מפרויד, מונטרלה רואה בפנטזיה זו את בסיס הפתרון שמוצא הנס הקטן לפוביה שלו, והיא גוזרת ממנה מושג שלדידה הוא יסודי למיניות הגברית: מושג ה-*appareillage*, שהוא גם כותרת מאמרה המרכזי של מונטרלה בנושא המיניות הגברית. מונטרלה מדגישה כי למילה *appareillage* בצרפתית ארבע דנוטציות שכולן בעלות משקל לגבי המיניות הגברית: (1) ציוד (2) חלק מציד (3) הכנות ליציאה לשיט (4) היציאה לשיט עצמה. לדידה של מונטרלה, "קיים דמיוני שהוא ספציפית גברי", הקשור ביחסי הגומלין בין ארבע דנוטציות אלה. המיניות הגברית, היא טוענת, כרוכה בהבניה דמיונית של פנטזיה על איבר נתיק הניתן לפירוק והרכבה, כזה המופיע בפנטזיית השרברב של הנס הקטן, פנטזיה שבלעדיה מסתכן הגבר, ביחסי המין

עם אישה, בכך שיאבד עצמו לחלוטין, שיתנפץ נפשית לרסיסים. המשגה זו של מונטרלה את המיניות הגברית אינה מתיישבת לגמרי עם המשגותיו של לאקאן, בעיקר ב"סמינר ה-20", בפרט משום שהיא מדגישה את הפן הדמיוני והפנטזיוני של מיניות זו, הקשור לדידה לאנטומיה של הגוף הגברי. זאת בעוד לדידו של לאקאן ב"סמינר ה-20", מיניות גברית פירושה בראש ובראשונה עמדה מול הסירוס: עמדה של אחד מאלו שחלה עליהם הפונקציה הפאלית. יחד עם זאת ניתן לטעון כי מושג הסירוס, במובן הפסיכואנליטי של אבדן, הוא המסד המבני לאופן שבו מונטרלה ממשיגה את המיניות הגברית ככרוכה בפנטזיה של אבדן (אבדן איבר, אבדן זרע) שגוף הפרטנר שם לו גבול. מכל מקום, עם כל המשקל הרב מדי, בעיני, שהן נותנות לממד הדמיוני שמבחינת הפסיכואנליזה הלאקאניאנית הוא המתעתע והמטעה ביותר, המשגותיה של מונטרלה על אודות המיניות הגברית הן תרומות מקוריות לפסיכואנליזה.

מהו אם כן תפקידו של הגוף הנשי עבור הגבר?

מעניינת בהקשר זה גם תפיסתה של מונטרלה, כפי שהיא מופיעה כבר בספרה הצל והשם, על אודות תפקיד הגוף הנשי עבור הגבר: לא רק גבול שבלעדיו תהפוך פנטזיית אבדן האיבר הנתיק במהלך יחסי המין לפנטזיית שבירה לרסיסים, לאבדן מוחלט, אלא אפשרות לאחזור קשר ארכאי אל ההתענגות הנשית, ההתענגות האחרת, שמעבר לפאלוס ולייצוג, אותה ממשיג לאקאן ב"סמינר ה-20". קשר זה, יסודו הבראשיתי ביותר הוא הקשר הטבורי, האומביליקלי, בין האם לבן שהיא נושאת ברחמה. האקט המיני אצל הגבר, כותבת מונטרלה ב"מחקרים על הנשיות", משחזר את החתך הארכאי שלו מן האם, אך מחזיר לו את הנשיות של הפרטנר. בשל היותו, עבור הגבר, המכשיר לאחזור ההתענגות האחרת הבראשיתית, האומביליקלית, רואה מונטרלה את איבר המין של הגבר לא רק כאוגד של הגבר עם נשיותו, אלא אף כמה שפועל אומביליקלית בגוף הגבר הבוגר, או לדבריה, כ"שריד של נשיות בגוף הגברי".² גם המשגה זו של הפן הנשי במיניות הגברית היא תרומה מקורית של מונטרלה לשיח הפסיכואנליטי. מהמשגה זו, כמו גם מן ההמשגה של מונטרלה של המיניות הנשית, נגזרת הסתייגות מפורשת של מונטרלה מן הבנליות שבשיח הפמיניסטי, כולל, ואולי בעיקר, זה של כותבות כמו לוס איריגארי, ז'וליה קריסטבה והלן סיקסו הממצבות עצמן לכאורה ביחס לפסיכואנליזה הלאקאניאנית. "רבות הן הנשים אשר באמצעות המילים, הצבעים, הצלילים, ה'רעיונות' [...] נותנות מקום לאותה נשיות שאי-אפשר לחשוב או לדבר אותה", כותבת מונטרלה בטקסט "האישה האחרונה?" ("La dernière femme") החותם את הצל והשם; בכך היא מרמזת אל הכתיבה התאורטית הפמיניסטית ואל היצירה הפמיניסטית המושפעת ממנה. אך היא מטעימה: "השפה כשלעצמה איננה של גברים או של נשים. השפה היא מקומה של הנשיות האחרת, החומקת מכולנו, שהיא ממשית משום שהיא מעבר למחשבה ולמילים". לכן היא מזהירה את התאורטיקניות הפמיניסטיות ואת מי שדבקות במשנתן תוך מתן עדיפות לאידאולוגיה (שתמיד חשודה על הפסיכואנליזה כמה שהאמת שלה היא ההתענגות) על פני ההתנסות האנליטית: "אם תנכסנה את הנשיות כולה לעצמכן, תמנענה מהגברים את האפשרות להיות לכם למאהבים".³ זוהי אזהרה המעוררת מועקה של ממש. עבורי לפחות...

מן הטקסטים של מונטרלה עולה קול ייחודי מאוד. כיצד היית מאפיינת אותו ואת מקומו בשדה השיח הפסיכואנליטי?

מונטרלה נותרה בעיני התאורטיקנית בעלת סגנון הכתיבה הפיוטי והיפה ביותר בשדה הפסיכואנליזה. כמי שעיקר עיסוקה המחקרי הוא בסוגיית הסגנון והפואטיקה בהקשרם לפסיכואנליזה, זהו אינו עניין של מה בכך. באסכולה שלאחר לאקאן רווח סגנון כתיבה בהיר, מובנה, חף מפיוטיות. סגנון זה מועיל ללא ספק להבהרה של הוראתו המורכבת מאוד של לאקאן ולמסירה של הפסיכואנליזה, ועם זאת הוא נמצא במתח כלשהו עם הדגש ששם לאקאן, בהוראתו המאוחרת, על הסגנון בספרות (למשל סגנונו הספרותי המאוחר של ג'יימס ג'ויס) ועל לשון השירה כעל מה שמחורר את המובן. אני חשה בחסרונו של סגנון כתיבה פיוטי בתחום הפסיכואנליזה הלאקאניאנית שלא רק ידבר על הקשר של הפסיכואנליזה לשירה – "המאמץ לשירה" כפי שקרא מילר לאחד מן הקורסים האחרונים שלו באוניברסיטת פריז VIII – אלא גם יגלם קשר זה, כפי שעשה לאקאן לעתים בכתביו. לדעתי, אין פסיכואנליטיקאי שהיטיב כל כך לגלם קשר זה של הפסיכואנליזה לשירה כמו מישל מונטרלה, בעיקר בספרה הצל והשם, וזאת מבלי לוותר כהוא זה על הדיוק המחשבתי והקפדנות הלוגית המאפיינים את הפסיכואנליזה הלאקאניאנית. המשפט הראשון שאני זוכרת עצמי אומרת למישל מונטרלה הוא "תודה על כך שהפכת את הפסיכואנליזה למעשה שירה". סגנון הכתיבה שלה, שהוא בה בעת פיוטי ומדויק לוגית, היה ועודנו מקור השראה חשוב עבורי.

תל-אביב 2009

הערות

- 1 Jacques Lacan, *Le séminaire de Jacques Lacan, livre 18: D'un discours qui ne serait pas du semblant* (1971-1972), Jacques Alain Miller (ed.), Paris: Seuil, 2006, p. 116
- 2 Michèle Monterlay, "Why did you tell me I love mommy and that's why I am frightened when I say 'I love you'", *American Imago* 51, 2 (1994), p. 222
- 3 Michèle Montrelay, *L'ombre et le nom; sur la féminité*, Paris: Minuit, 1977, p. 166